

ویژگی های فردی و اجتماعی زنان تأثیرگذار و تمدن ساز

سمیرا حاجیان^۱

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین ویژگی های فردی و اجتماعی زنان تأثیرگذار و تمدن ساز در بستر جامعه اسلامی، به بررسی نقش بی بدیل و بنیادین زنان در پیشرفت و پایداری تمدن ها می پردازد. با اتکا به منابع اسلامی (قرآن و حدیث)، اندیشه های اندیشمندان مسلمان و نمونه های تاریخی، این مقاله دو دسته ویژگی کلیدی را تحلیل می کند: ویژگی های فردی شامل ایمان و معنویت، علم و خردورزی، صبر و استقامت، عزت نفس و کرامت انسانی، هویت یابی، خودآگاهی و اراده؛ و ویژگی های اجتماعی شامل نقش در خانواده، مشارکت در آموزش و فرهنگ سازی، و حضور مسئولانه در عرصه های اجتماعی. نتایج نشان می دهد که زن تمدن ساز، با بهره گیری از پشتوانه ایمانی عمیق، خردورزی، صبر در برابر چالش ها، و عزت نفس، نه تنها در بُعد شخصی به کمال می رسد، بلکه از طریق ایفای نقش های محوری در خانواده (تربیت نسل صالح)، مشارکت فعال در نشر علم و فرهنگ، و حضور مسئولانه در اجتماع، به عاملی کلیدی در شکل دهی، ارتقاء و پیشبرد جنبه های مختلف تمدن تبدیل می شود. چالش های پیش روی این نقش آفرینی، از جمله موانع فرهنگی و سنت های نادرست، تضاد نقش ها، و تهدیدهای فرهنگی معاصر نیز مورد بررسی قرار گرفته و راهکارهایی در سطوح فردی، خانوادگی، اجتماعی، حکومتی و بین المللی برای تقویت و تسهیل نقش تمدن سازی زنان ارائه شده است.

این پژوهش تأکید می کند که با فراهم آوردن بسترهای حمایتی لازم، زنان مسلمان می توانند بار دیگر همچون نمونه های برجسته تاریخ اسلام (مانند حضرت خدیجه، فاطمه زهرا و زینب کبری سلام الله علیهم)، در خط مقدم تمدن سازی اسلامی-ایرانی قرار گیرند و الگویی جهانی برای سایر جوامع باشند.

کلید واژه: ویژگی های فردی، ویژگی های اجتماعی، زنان تأثیرگذار، زنان تمدن ساز، سبک زندگی، سرمایه اجتماعی، نقش آفرینی زنان، الگوسازی.

^۱ . طلبه سطح دو مقطع عمومی حوزه علمیه حضرت زینب سلام الله علیها سریش اباد، مقاله ۲ .

مقدمه :

نقش زنان در تاریخ بشر، نقشی بنیادین و بی‌بدیل است. هر تمدنی که به جایگاه زن توجه کرده و ظرفیت‌های فردی و اجتماعی او را شکوفا ساخته است، توانسته در مسیر پیشرفت و پایداری گام بردارد؛ و هر تمدنی که زن را به حاشیه رانده یا صرفاً به‌عنوان ابزار مصرفی به او نگریسته است، در نهایت با بحران‌های اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی مواجه شده است (مطهری، ۱۳۷۷: ص ۱۸۹). تمدن اسلامی به‌ویژه در آغازین قرون خود، با بهره‌گیری از توانمندی‌های زنان مؤمن و فعال، رشد و گسترش یافت. زنانی مانند حضرت خدیجه (س)، حضرت فاطمه زهرا (س)، حضرت زینب (س) و بسیاری از بانوان مسلمان در تربیت نسل‌ها، پشتیبانی از نهضت‌های اسلامی، انتقال فرهنگ و حتی حضور در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی نقشی انکارناپذیر داشته‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ص ۲۴۴). قرآن کریم نیز با ذکر نمونه‌های تاریخی مانند آسیه همسر فرعون و حضرت مریم (س)، زنان را به‌عنوان الگوهای جاودان معرفی می‌کند (تحریم: ۱۱؛ آل عمران: ۴۲). این تأکید قرآنی نشان می‌دهد که زن، صرفاً یک عنصر فردی یا خانوادگی نیست، بلکه توانایی دارد در سطح اجتماعی و تمدنی اثرگذار باشد.

با وجود این، تاریخ معاصر شاهد دو نگاه افراطی و تفریطی به زن بوده است: از یک سو، برخی فرهنگ‌ها زن را به انزوا کشانده و او را تنها در محدوده خانه تعریف کرده‌اند، و از سوی دیگر، تمدن غربی با نگاهی ابزاری، زن را به کالایی برای بازار و تبلیغات فرو کاسته است (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۸۴: ص ۹۰). هر دو رویکرد، با محروم ساختن زن از جایگاه واقعی‌اش، مانع تمدن‌سازی پایدار شده‌اند. در چنین شرایطی، بازخوانی ویژگی‌های فردی و اجتماعی زنان تأثیرگذار و تمدن‌ساز، ضرورتی علمی و اجتماعی است. این ویژگی‌ها را می‌توان در دو دسته کلی بررسی کرد:

۱. ویژگی‌های فردی "مانند ایمان، معنویت، علم، صبر و عزت‌نفس که بُعد شخصیتی زن را شکل می‌دهد.

۲. ویژگی‌های اجتماعی "مانند نقش در خانواده، مشارکت در آموزش و فرهنگ‌سازی، و حضور مسئولانه در عرصه‌های اجتماعی که ظرفیت تمدن‌سازی زن را نمایان می‌سازد. پژوهش حاضر در پی آن است که با اتکا به منابع اسلامی (قرآن و حدیث)، اندیشه‌های اندیشمندان مسلمان و نمونه‌های تاریخی، این دو دسته ویژگی را تحلیل و تبیین کند. سؤال اصلی این تحقیق چنین است: چه ویژگی‌های فردی و اجتماعی زنان موجب می‌شود آنان به عناصر

تأثیرگذار و تمدن‌ساز در جامعه اسلامی تبدیل شوند؟ این پژوهش از نوع علمی - ترویجی است و با هدف آگاهی‌بخشی و ارائه الگو به زنان و جامعه علمی تنظیم شده است. امید است نتایج آن بتواند به درک عمیق‌تر از نقش زن در تمدن نوین اسلامی یاری رساند و زمینه‌ساز تقویت نقش‌آفرینی زنان در عرصه‌های مختلف فردی و اجتماعی شود.

. مفاهیم کلیدی و تعاریف

مفهوم زنان تأثیرگذار و تمدن‌ساز:

تعریف: زنانی که از طریق مجموعه‌ای از خصیصه‌های فردی و اجتماعی، به طور فعال در شکل‌دهی، ارتقاء و پیشبرد جنبه‌های مختلف مادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه مشارکت کرده و موجب تحولات مثبت و ماندگار (تمدن‌سازی) شده‌اند. این زنان به عنوان عاملیت‌های کلیدی در تاریخ و حال، الهام‌بخش و پیشران تغییر محسوب می‌شوند (کریمی، ۱۴۰).

مفاهیم پایه‌ای (موجودیت‌ها):

زن: عامل انسانی، جنسیت مونث، دارای ابعاد فردی و اجتماعی، و پتانسیل اثرگذاری (رضایی، ۱۴۰۲).

-تأثیرگذاری: توانایی یا عمل ایجاد تغییر، شکل‌دهی به افکار، رفتار یا ساختارها در مقیاس‌های مختلف (فردی، اجتماعی، تاریخی) (پارسا، ۱۳۹۴).

-تمدن‌سازی / پیشرفت جامعه: فرآیند کلی توسعه، بهبود، و ارتقاء جنبه‌های مختلف یک جامعه (مانند فرهنگ، علم، اقتصاد، هنر، ساختارهای اجتماعی و سیاسی) (حاتمی، ۱۳۹۶).

-ویژگی‌های فردی: خصیصه‌های درونی، شخصیتی و روانشناختی که به زن در بروز تأثیرگذاری و مشارکت در تمدن‌سازی کمک می‌کنند (جمالی، ۱۴۰۳).

-ویژگی‌های اجتماعی: جنبه‌های مرتبط با تعاملات، روابط، نقش‌ها و جایگاه زن در بستر جامعه که بر توانایی او برای تأثیرگذاری و تمدن‌سازی مؤثر است (قاسمی، ۱۳۹۵).

• ویژگی‌های فردی زنان تمدن‌ساز:

زن به‌عنوان محور تربیت و فرهنگ، نخست باید در بُعد فردی خود به کمال برسد تا بتواند در عرصه اجتماعی اثرگذار باشد. قرآن کریم تأکید می‌کند که اصلاح جامعه از اصلاح فرد آغاز می‌شود: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱). بر این اساس، ویژگی‌های فردی زنان تمدن‌ساز، بنیان حرکت‌های بزرگ اجتماعی است.

۱. ایمان و معنویت

ایمان و ارتباط با خداوند، اساسی‌ترین ویژگی زنان تاریخ‌ساز است. قرآن کریم زنانی چون حضرت مریم(س) و آسیه همسر فرعون را نمونه‌های جاودان ایمان معرفی می‌کند: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ...» (تحریم: ۱۱). این ایمان نه تنها فرد را در مسیر رشد شخصی قرار می‌دهد، بلکه به او قدرت می‌بخشد تا در برابر فشارهای اجتماعی مقاومت کند. حضرت زینب(س) با همین پشتوانه ایمانی توانست در برابر حوادث عاشورا بایستد و با خطبه‌های خود پیام آن قیام را به تاریخ منتقل سازد (سبحانی، ۱۳۸۰: ص ۳۶۷). بنابراین، زن تمدن‌ساز باید در وهله نخست، دارای ارتباطی عمیق با خداوند باشد که به او ثبات، آرامش و توان مدیریتی می‌بخشد.

۲. علم و خردورزی

علم، سرمایه اصلی تمدن‌هاست و زنان در تاریخ اسلام نقش پررنگی در انتقال دانش داشته‌اند. پیامبر اسلام(ص) فرمودند: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ» (ابن‌ماجه، ۱۴۰۳ق: ج ۱، ص ۸۱). زنان دانشمند و محدث در صدر اسلام، همچون ام‌الدرداء و فاطمه بنت حسین(ع)، نقش کلیدی در نشر حدیث و معارف اسلامی داشتند (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ص ۲۴۶). این نشان می‌دهد که زن تمدن‌ساز نه تنها در مقام مادر و همسر، بلکه در مقام «معلم و متفکر» نیز می‌تواند جامعه را دگرگون کند. در دنیای معاصر نیز پژوهش‌ها ثابت کرده‌اند که ارتقای سطح علمی زنان، مستقیماً بر رشد فرهنگی و اقتصادی جامعه اثر دارد (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۸۴: ص ۹۵). بنابراین، خردورزی و علم‌آموزی، دومین ویژگی بنیادین زنان تمدن‌ساز است.

۳. صبر و استقامت

تمدن‌ها با دشواری‌های بزرگ همراه‌اند و کسی که توان صبر ندارد، نمی‌تواند بار تاریخ را بر دوش کشد. قرآن کریم بارها صبر را عامل پیروزی دانسته است: «وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (انفال: ۴۶). زنان تاریخ‌ساز، صبورترین انسان‌ها بوده‌اند. حضرت فاطمه زهرا(س) در دفاع از ولایت و حق خویش، صبری ستودنی نشان داد. حضرت زینب(س) نیز در مصیبت عاشورا نمونه‌ای از استقامت تاریخی را رقم زد که به‌تنهایی توانست پیام عاشورا را به یک حرکت تمدنی تبدیل کند (مطهری، ۱۳۷۷: ص ۱۵۲). بنابراین، صبر، شرط اصلی اثرگذاری فردی و اجتماعی زنان تمدن‌ساز است.

۴. عزت‌نفس و کرامت انسان

زن تمدن‌ساز باید دارای عزت‌نفس باشد و خود را از هرگونه تحقیر و نگاه ابرزاری برهاند. امام علی(ع) می‌فرماید: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ شَهَوَاتُهُ» (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۴۷). زنانی که عزت‌نفس بالایی دارند، در تصمیم‌گیری‌های فردی و اجتماعی مقتدرانه عمل می‌کنند و نه تنها خود، بلکه خانواده و جامعه را نیز به سوی استقلال و آزادی سوق می‌دهند. در مقابل، زنانی که دچار خودباختگی می‌شوند، به راحتی تسلیم فرهنگ‌های سلطه‌گر می‌گردند و از نقش تمدن‌سازی خود بازمی‌مانند (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ص ۲۵۰).

۵. هویت‌یابی، خودآگاهی و اراده

زنان نه تنها می‌توانند عمل کنند، بلکه می‌دانند چه می‌خواهند و چرا آن را می‌خواهند این اراده و خودآگاهی از جایگاهشان، آن‌ها را از منفعل بودن خارج می‌کند. زن تمدن‌ساز دارای خودآگاهی است و هویت خویش را در پرتو ارزش‌های الهی بازمی‌شناسد. خودآگاهی به زن کمک می‌کند تا نقش‌های مختلف (مادری، همسری، اجتماعی) را با تعادل ایفا کند. از دیدگاه روان‌شناسی، زنان دارای خودآگاهی بالا در مدیریت بحران و تربیت فرزندان موفق‌ترند (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۸۴: ص ۹۸).

۶. الگوهای فردی در تاریخ اسلام

حضرت مریم(س): الگویی از ایمان، پاکدامنی و بندگی خدا؛ قرآن او را «صدیقه» معرفی می‌کند (مائده: ۷۵).

ای پیامبر! هنگامی که زنان مؤمن نزد تو آیند و با تو بیعت کنند که چیزی را شریک خدا قرار ندهند، دزدی و زنا نکنند، فرزندان خود را نکشند، تهمت و افترای پیش دست و پای خود نیاورند و در هیچ کار شایسته ای مخالفت فرمان تو نکنند، با آنها بیعت کن و برای آنان از درگاه خداوند آمرزش بطلب که خداوند آمرزنده و مهربان است! زن در جامعه ای که هنوز اسلام وجود نداشت در جایگاه بسیار فرومایه ای قرار داشت بطور مثال اجازه ی کسب علم و فعالیت در عرصه های اجتماعی و... را نداشت تا آنجا که جنایت زنده به گور کردن دختران در جاهلیت را شاهدیم.

از طرفی دیگر در جوامع غربی که بویی از اسلام نبردند و جاهلیت مدرن را شکل دادند زن را بازیچه ای در صنعت های مد و فشن و سینمای هالیوود قرار داده اند و از او همچون برده ای برای رسیدن به اهداف سودجویانه ی خود استفاده می کنند. اما پس از انقلاب اسلامی که ادامه ی راه اسلام است تمامی مفاهیم از زن تغییر کرده است و در روایات داریم که پیغمبر مکرم اسلام بزرگترین فضیلت دوران خودشان که همان علم آموزی بود را مثل مردان بر زنان نیز واجب دانستند و زن را بسیار اهمیت بخشیدند تا اینکه رهبر معظم انقلاب آیت الله سید علی خامنه ای در مورد زن و جایگاه آن می فرمایند:

«زنان فعال در جبهه ی انقلاب، یک روزی نقش آفرینی برجسته ای کردند - هم اندکی پیش از پیروزی انقلاب، هم در اوائل انقلاب، هم در دوران جنگ تحمیلی - و از خودشان حضور نمایانی نشان دادند؛ نگذارید حضور نمایان زنان فعال در جبهه ی انقلاب کمرنگ بشود. دیگران در مواجهه ی با انقلاب و معارضه ی با انقلاب سعی می کنند از عنصر زن و زنان کارآمد استفاده کنند؛ جبهه ی انقلاب، زنان کارآمد و فعال و زبان آور و نویسنده و عالم و دانشمند بمراتب بیشتر دارد؛ خانم هایی که اهل اقدامند، اهل فکرند، اهل نگارش و نویسندگی اند، اهل سخن گفتند، اهل فکر دادند، صحنه ی انقلاب و دفاع از انقلاب را خالی نگذارند. به همین دلیل برای توضیح بیشتر و درک بهتر از زنان مسلمان خصوصا در صدر اسلام و جایگاهشان در رشد اسلام و نقش تأثیرگذار آنان حتی در الگو بودن ایشان در زمان به بار نشستن انقلاب، زمان رسول خدا را می توان به دو قسمت تقسیم کرد:

۱. زمان پرورش ایدئولوژی اسلام یعنی مکه

۲. زمان ایجاد تمدن اسلامی یعنی مدینه

در دوره اول:

. زنانی که بخاطر اسلام آوردن در صدر اسلام شکنجه شدند همانند اواخر حکومت

پهلوی

۱. مثل سمیه همسر یاسر که از اولین زنان شکنجه شده در راه اسلام بود.

۲. و همچنین مادرش که پس از آن که دلهاشان به نور ایمان روشن گردید مورد شکنجه و آزار مشرکان مکه واقع شدند و به شهادت رسیدند.

۳. از زنان دیگری که در راه اسلام شکنجه و سختی زیادی را متحمل گردیدند، زینب دختر رسول خداست.

در سال های ۱۳۴۲ تا پیروزی انقلاب اسلامی تعداد زیادی از زنان در زندان های ساواک شکنجه های بی رحمانه ای شهیدشدند مثل: مرضیه حدیدچی دباغ و دخترش رضوانه میرزا دباغ، طاهره ساجدی، بتول غفاری و چند ده نفر دیگر.

دوره دوم :

دوره ی دوم تمدن سازی در صدر اسلام را می توان به بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

تشبیه کرد

الف : از مهم ترین جلوه های حضور بانوان ایرانی در دفاع مقدس نقش پشتیبانی و خدماتی آنان و فراهم آوردن تدارکات لازم برای رزمندگان در جبهه های جنگ بود.

. تأثیر گذاری بر نسل های آینده:

هر سه بانوی گرانقدر: تربیت فرزندان صالح و معرفی سیره عملی خود به عنوان الگو، باعث شد تا آموزه های اسلام و ارزش های انسانی به نسل های بعدی منتقل شود و پایه های یک تمدن معنوی و اخلاقی مستحکم گردد.

نتیجه‌گیری:

این پژوهش به وضوح نشان داد که زنان نقش محوری و انکارناپذیری در فرآیند تمدن‌سازی دارند؛ نقشی که ریشه در ظرفیت‌های فردی و اجتماعی منحصربه‌فرد آن‌ها دارد. از ایمان راسخ و خردورزی گرفته تا صبر بی‌کران و عزت‌نفس، زنان تمدن‌ساز ابتدا خود را در بُعد فردی به کمال می‌رسانند. سپس، با گام نهادن در عرصه اجتماع، این ویژگی‌ها را در کانون خانواده، میدان علم و فرهنگ، و حتی عرصه‌های سیاسی و مدیریتی به کار می‌گیرند تا پایه‌های تمدن را استوار سازند.

از حضرت خدیجه کبری (س) که با پشتیبانی اقتصادی و ایمانی خود، اساس اسلام نوپا را بنا نهاد، تا حضرت فاطمه زهرا (س) که الگوی جامع زن مسلمان در تمام ابعاد زندگی بود، و حضرت زینب کبری (س) که با پیام‌رسانی شجاعانه خود، نهضت عاشورا را به یک حرکت تمدنی تبدیل کرد، تاریخ اسلام سرشار از نمونه‌هایی است که گواهی بر این مدعاست. این بانوان نه تنها در دوران خود منشأ اثر بودند، بلکه میراثی از علم، حلم، ایثار، شجاعت، بصیرت و صبر از خود بر جای گذاشتند که تا به امروز چراغ راه نسل‌هاست.

با این حال، مسیر نقش‌آفرینی زنان در تمدن‌سازی همواره با چالش‌هایی از جنس فرهنگی، اجتماعی و حتی ساختاری روبرو بوده است. برای رفع این موانع و شکوفایی کامل پتانسیل زنان، نیازمند یک رویکرد چندجانبه هستیم که شامل اصلاح نگرش‌های فرهنگی، حمایت‌های قانونی، تقویت نظام آموزشی و رسانه‌ای، و توانمندسازی اقتصادی زنان در سطوح مختلف فردی، خانوادگی، اجتماعی، حکومتی و بین‌المللی است. در نهایت، می‌توان گفت که تمدن نوین اسلامی تنها با حضور فعال، مسئولانه و آگاهانه زنان می‌تواند به اهداف عالیه خود دست یابد. بازخوانی و احیای این نقش، نه تنها به نفع زنان، بلکه به سود کل جامعه و بشریت خواهد بود تا شاهد تمدنی باشیم که در آن، کرامت انسانی و ارزش‌های الهی، توسط تمامی اعضای آن، فارغ از جنسیت، ترویج و حفظ شود.

فهرست منابع :

۱. قرآن

۲. نهج البلاغه.

- ۳- افروغ، عماد (۱۳۸۲). زن و جهانی شدن. تهران: پژوهشگاه علوم انسان.
- ۴- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). زن در آئینه جمال و جلال. قم: اسراء.
- ۵- رهبری، علی (۱۳۹۲). زن و تمدن اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- ۶- شجاعی، حسین (۱۳۹۰). زن و روان شناسی اجتماعی. تهران: سمت.
- ۷- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.
- ۸- نراقی، مصطفی (۱۳۸۱). جامعه شناسی جنسیت. تهران: نی. ناب.
- ۹- فروغ، عماد. (۱۳۸۲). زن و جهانی شدن. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
۱۰. بهشتی، محمد. (۱۳۸۶) زن و رسانه. قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- ۱۱- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). زن در آئینه جمال و جلال. قم: اسراء.
- ۱۲- رهبری، علی (۱۳۹۲). زن و تمدن اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
- ۱۳- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). مساله حجاب. تهران: انتشارات صدرا.
- ۱۴- رحیم پور ازغدی، حسن (۱۳۸۴). زن، خانواده و پیشرفت، نقل از مقاله
- ۱۵- نراقی، احمد (۱۳۸۱). جامعه شناسی دین. تهران: حکمت.
- ۱۶- شجاعی، فاطمه (۱۳۹۰). زن در پرتو طبیعت. قم: بوستان کتاب.
- ۱۷- سبحانی، جعفر (۱۳۸۰). فاطمه الزهراء، اسوه زن. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۱۸- جودکی، محمد علی، (۱۳۹۵). نقش زنان در دفاع مقدس، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۱۹- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۸)، دو قرن سکوت، انتشارات سخن.
- ۲۰- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۳)، تفسیر المیزان: مرکز نشر رجا.

۲۱- خلیلی، همکاران (۱۴۲۷ق)، سیره حلبی: انتشارات: دارالکتب العلمیه، بیروت .

۲۲- قمی، شیخ عباس (۱۳۷۶)، نفس المهموم، مترجم: محمد باقر کمره ای .